

Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень
УДК 340.131

Мельник Надія Володимирівна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права
Львівський державний університет внутрішніх справ*

Melnyk Nadiia

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of
Legal Theory, Constitutional and Private Law
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0001-8521-9180*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ЗНАЧИМІСТЬ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА THEORETICAL AND LEGAL SENSE OF THE RULE OF LAW

Анотація. У статті досліджено теоретико-правову значимість верховенства права в сучасному правознавстві. На основі аналізу поглядів вітчизняних та зарубіжних наукових дослідників проаналізовано теоретичний аспект сутності та значення верховенства права в рамках позитивного права. Зазначено, що верховенство права ставить перед собою дві основні мети, серед яких виділено обмеження свавілля державної влади та захист прав людини. Розглянуто правові цінності та верховенство права з точки зору онтологічних і гносеологічних параметрів права. Обґрунтовано основні вимоги, завдяки яким можна зрозуміти зміст, спрямованість та умови забезпечення принципу функціонування правової держави і утвердження верховенства права. Визначено, що представниками правничої наукової спільноти виокремлено п'ять основних цінностей принципу верховенства права, що є об'єктом наукового дискурсу в правовому житті суспільства. На основі теоретико-

правових основ дослідження феномену верховенства права запропоновано власне бачення зазначеного визначення в юриспруденції. Опрацювавши значну кількість юридичної літератури, виявлено основні підходи щодо пізнання верховенства права, зокрема, інтегративний підхід, що характеризується намаганням дослідити назване явище через поєднання значень «право і верховенство» та поелементний підхід, який полягає з одного боку, в запереченні можливості дати визначення загального поняття верховенства права; з іншого – в розкритті змісту верховенства права лише через вивчення його складових. Розглядаючи складові елементи верховенства права охарактеризовано «формальну» та «матеріальну» концепції. З'ясовано, що одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні норми, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які загальноприйняті у суспільстві і зумовлені його історично досягнутим культурним рівнем розвитку. Теоретико-методологічну основу дослідження становить історико-правовий метод, структурно-функціональний метод та порівняльний метод.

Ключові слова: верховенство права, право, правова держава, суспільство, закон, державна влада.

Summary. The paper examined the theoretical and legal sense of the rule of law in modern jurisprudence. Further, based on domestic and foreign scientific researchers' analysis the writing analyzed the essence of the rule of law within the positive law framework. The paper highlighted that the rule of law has two main goals: the limitation of state power arbitrariness and human rights protection. Besides, the article considered legal values and law supremacy based on ontological and epistemological parameters of the law theory. Moreover, the report substantiated the main requirements, thanks to which it was possible to comprehend the content, orientation and prerequisites

for ensuring the principle of the functioning of the legal state and the establishment of the rule of law. The paper determined that the representatives of the legal scientific community singled out five main values of the rule of law principle, which are the objects of scientific discourse in society. Based on the theoretical and legal foundations the study proposed the specific vision of the rule of law phenomenon definition in jurisprudence. Having processed a significant amount of legal literature, the authors identified the main approaches to the rule of law and acknowledge, in particular, an integrative approach characterized by an attempt to investigate the named phenomenon through a combination of the meanings of «law and rule» and an elemental approach, which consists, on the one hand, in denying the possibility of defining a general concept rule of law; on the other - in revealing the content of the rule of law only through the study of its components. The paper characterized the «formal» and «material» concepts considering the constituent elements of the rule of law. Furthermore, the research found that one of the manifestations of the supremacy of law is that law is not limited to legislation as one of its forms, but also includes other social norms, in particular norms of morality, traditions, customs, etc., which are generally accepted in society and conditioned by its historical achievements cultural level of development. The theoretical and methodological basis of the research was the historical-legal method, the structural-functional method and the comparative method.

Key words: *rule of law, jurisprudence, constitutional state, society, law, state power.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Аналізуючи сучасні дослідження щодо розуміння особливого феномену верховенства права варто зазначити, що є різні неоднозначні погляди наукових дослідників у підходах до трактування зазначеного явища у вітчизняному

правознавстві, оскільки існує надзвичайна складність надати єдине універсальне визначення цьому поняттю. Відтак, в українській юриспруденції значна увага приділяється до верховенства права, яка викликана саме потребою в імплементації як змісту, так і форми верховенства права у правову матерію української державності. Беручи до уваги, що верховенство права є вкрай важливим принципом в юридичному вимірі, вважаємо за доцільне розвинути наукову дискусію з приводу теоретико-правових основ зазначеної дефініції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Аналізуючи наукові праці багатьох вчених, можемо констатувати, що концепція верховенства права неодноразово була предметом дослідження багатьох дослідників і представлена в роботах А. Матевосяна [14], А. Шарая [12], Б. Таманаги [18], Г. Рибікової [11], Д. Вовка [2], К. Горобця [1], М. Кельмана [10], М. Братасюка [15], М. Козюбри [6; 7], Н. Камінської [13], О. Петоришина [16], П. Рабіновича [5], С. Шевчука [4], А. Diceya [17], R. Dworkina [3] та ін. і надалі набирає щораз більшої активності в наукових дискусіях та дослідженнях вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є осмислення і обґрунтування теоретико-правової значимості верховенства права.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На сучасному етапі розвитку правової держави щораз більшої наукової активності спостерігаємо серед вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо інтенсифікації загально-теоретичного явища верховенства права.

Розглядаючи право як ціннісно-нормативну систему, надзвичайно важливим є питання про взаємодію її ціннісної сфери (аксіосфери) та її нормативного вираження (нормосфери). При цьому сполучною ланкою між сферою цінностей та сферою норм має бути особливий феномен, який одночасно належав би і до світу цінностей, і до світу норм. У сучасній юридичній думці та науковій літературі до числа таких ціннісно-нормативних феноменів найчастіше відносять правову державу та верховенство права.

Цілий комплекс методологічних та філософсько-правових проблем, пов'язаних із науковим розгортанням цих двох, безумовно, найбільш значимих та впливових концептуальних ідей сучасної юриспруденції не може вирішуватися без визнання їх розбіжності та схожості.

Якщо ідеал правової держави концентрується в уявленнях про поділ влад, систему стримувань та противаг, демократичність доступу до влади та її зв'язаність правовими нормативами, то верховенство права постає як ширша концепція, основна ідея якої полягає в ефективності, швидкості та справедливості розв'язання правових ситуацій, що виводить на необхідність казуального розуміння правових нормативів, їх тлумачення в контексті конкретики того семантичного та подієвого простору, який породив ці ситуації. Право в цьому сенсі постає як найвища інстанція при вирішенні соціальних конфліктів.

З другого ж боку, верховенство права та правова держава є багато в чому спорідненими легітимаційними концепціями, покликаними продемонструвати зв'язаність держави правом, а також верховенство правової форми над усіма іншими формами організації суспільства [1, с. 209].

З огляду на це, слід виділити дві основні мети верховенства права:

- 1) обмеження свавілля державної влади;
- 2) захист прав людини.

Ідея обмеження державного свавілля є відповіддю на питання «що нам слід робити?» (нам слід обмежувати державну владу). В той час як ідея захисту прав людини є відповіддю на питання «чому нам слід це робити?» (нам слід обмежувати державну владу щоб захистити права людини) [2, с. 17].

Науковий дослідник К. Горобець слушно зауважує, що «...верховенство права існує не лише в межах правової нормативності, а й поза ними, тобто включається до побудови та розвитку ціннісної структури правової реальності, а тому не є винятково принципом позитивного права».

Досліджуючи верховенство права в рамках позитивного права, складно розуміти як принцип, оскільки це нівелює подвійну ціннісно-нормативну природу цього феномену. Пояснюється це тим, що зведення верховенства права до системи нормативів по суті суперечить ідеї розмежування права та закону, а тому втрачається сенс у виокремленні верховенства права як самостійного явища, відмінного від верховенства закону [1, с. 210]. В свою чергу, верховенство закону, на відміну від верховенства права, існує виключно в рамках нормативності, що виражає його функціональне призначення в правовій системі.

Як зазначає іноземний юрист Р. Дворкін [3], який активно працював в царині концепції «право як цілісність/чесність», слушно зауважує, що «...верховенство права не обмежується формальними приписами законодавства та оперує ними лише тією мірою, якою такі формальні приписи дають можливість досягти основних цілей правової системи. На відміну від формального підходу, який уникає надання ціннісної кваліфікації, принцип верховенства права ґрунтується на моральному баченні належної правової системи та оцінює правові норми з точки зору того, наскільки вони дозволяють досягти поставлених перед системою цілей».

У своїх наукових працях вітчизняні дослідники К. Горобець [1] та С. Шевчук [4] зазначають, що у функціональному призначенні верховенства права виражається інший аспект його буття – ціннісний, який виявляється в тому, що його зміст виводиться за межі нормативних приписів, зокрема, виражаючись в правозастосуванні та будучи основою правової системи для забезпечення справедливості, розумності, пропорційності, рівності, правової визначеності позитивного права та своєрідним «проводженням» нормативного змісту фундаментальних прав і свобод, що закріплені в нормативних конституційних текстах.

Розглядаючи правові цінності та верховенство права, слід зауважити, що вони є онтологічними параметрами права, тобто визначають особливості його буття, реалізації та функціонування, зумовлюють правову реальність; гносеологічними параметрами права, адже виступають засобами пізнання та пояснення правової реальності. Правові цінності – це власне правові феномени, що визначають зміст, мету та сутність права, лежать в його основі та виступають засобами пояснення правової реальності. Специфіка верховенства права як правової цінності полягає в тому, що воно належить не до сфери його власної цінності (суспільної чи особистої), але інструментальної цінності, в рамках якої воно виступає феноменом, покликаним інтегрувати нормативні та ціннісні компоненти правової реальності, забезпечити їх співіснування та гармонійну взаємодію [1, с. 210–211].

Неодноразово спостерігаємо у науковій літературі, що верховенство права зазвичай досліджується «у парі» з правовою державою. І це не випадково, адже такою державою нині вважається лише та, в якій панує, «верховенствує» право, причому як явище позадержавне (не державно-вольове), а, так би мовити, загальносоціальне, соціально-природне [5, с. 19].

Досліджуючи наукову працю «Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог», М. Козюбра виокремив основні вимоги, завдяки яким можна зрозуміти зміст, спрямованість та умови забезпечення принципу функціонування правової держави і утвердження верховенства права:

1. Природні, невід'ємні та невідчужувані права і свободи людини набувають вирішального значення у відносинах між нею та державною владою; становлять основу «стримувань і противаг» державній владі, яка завжди має тенденцію до виходу з-під контролю суспільства; це обмежувальний бар'єр, який не може бути подоланий на власний розсуд ні законодавчою, ні виконавчою, ні судовою гілками влади.

2. Принцип розподілу влади, який передбачає існування відносно самостійних і незалежних одна від одної гілок (напрямів) влади – законодавчої, виконавчої і судової та встановлення між ними таких взаємовідносин, які унеможливили б узурпацію всієї державної влади або більшої її частини в руках одного органу держави (навіть якщо цей орган є колегіальним і обраний демократичним шляхом), а тим більше, в руках однієї особи.

3. Обмеження дискреційних повноважень, тобто прийняття рішень державними органами та посадовими особами на власний розсуд означає, що будь-який орган виконавчої влади не тільки не може сам визначати свої власні повноваження, а й встановлювати їх для підпорядкованих йому органів [6, с. 4–5].

4. Верховенство Конституції – одна з вирішальних складових верховенства права і правової держави. Саме Конституція України ввібрала в себе кращі традиції багатовікової історії українського конституціоналізму, зокрема, Конституція Пилипа Орлика (1710 р.), Конституція УНР (1918 р.) та інші пам'ятки вітчизняної конституційної культури [7, с. 9].

Беручи до уваги національне законодавство, слід зауважити, що принцип верховенства права визначено в ст. 8 Конституції України, яка декларує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права [8]. Відповідно, зазначена стаття ґрунтується на положеннях Статуту Ради Європи, а саме ст. 3 зазначає, що «...кожний член Ради Європи обов'язково має визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які перебувають під його юрисдикцією, а також має відверто та ефективно співробітничати в досягненні мети Ради» [9].

5. Принцип визначеності, означає вимогу чіткості підстав, цілей і змісту нормативних приписів, особливо тих із них, що адресовані безпосередньо громадянам.

6. Принцип пропорційності стосується, насамперед, меж можливих обмежень основних прав людини, які формулюються, як у національних конституціях, так і в міжнародно-правових документах, зокрема, в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

7. Принцип правової безпеки і захисту довіри громадянина до надійності свого правового становища.

8. Незалежність суду і суддів. Чим вищі в країні авторитет суду і правосуддя, чим більшу незалежність суд має у взаємовідносинах із законодавчою та виконавчою владою, тим вищий рівень демократичності держави, тим надійніше захищені від можливих посягань права і свободи громадян [6, с. 6–7].

Встановлення у суспільстві верховенства права у повному обсязі – постійного й повсюдного – є, радше, ідеалом, до здійснення якого має прагнути кожна держава, що намагається стати правовою та й усі колективні суб'єкти соціуму, які прагнуть правового суспільства. Аби рухатись у цьому напрямі, в державі виголошується, задекларовується

визнання принципу верховенства права як однієї з основоположних засад діяльності усіх її органів та інших суб'єктів суспільства [5, с. 22].

Останнім часом, зауважуємо, що об'єктом наукового дискурсу є принцип верховенства права, який містить п'ять основних цінностей:

- 1) функціонування держави, що пов'язана вимогами права;
- 2) дотримання принципу рівності всіх осіб перед законом;
- 3) встановлення законності та порядку в суспільстві;
- 4) наявність ефективного та передбаченого правосуддя;
- 5) охорона прав людини [10, с. 324].

Відповідно, принцип верховенства права розкривається тоді, коли право розглядається як явище, яке наявне не лише в законах та інших нормативних актах, тобто коли має місце теоретичне та практичне розрізнення права і закону [11, с. 24].

Звертаючись до доктринальних правових джерел, слід зазначити, що представники правничої наукової спільноти у своїх роботах докладають зусиль аби точно визначити зміст принципу верховенства права [12, с. 31].

У контексті нашого дослідження варто зупинитись на розгляді теоретико-правових основ дослідження феномену верховенства права в сучасному правознавстві. Як зазначає вітчизняний дослідник Н. Камінська [13, с. 16], в сучасній юридичній науці та практиці верховенство права зазвичай сприймається як «фундаментальна цінність», «невід'ємна частина будь-якого демократичного суспільства»; предметом якого є «здійснення влади і стосунки між особою та державою», «принцип, що становить підвалини кожної правдивої демократії», «принцип правової держави», «принцип, що є визначальним для конституційного ладу держави, основоположним для діяльності КСУ», «певна сума щільно переплєтених між собою принципів, котрі разом творять ядро доктрини конституціоналізму, а відтак є необхідними для будь-якого ліберального та конституційного демократичного суспільного устрою».

Крім того, поняття (принцип) «the rule of law» було визнане на регіональному рівні у документах, якими було створено основу для формування нової Європи після Другої світової війни, на основі яких проходить процес євроінтеграції в рамках Європейського Союзу. З того часу як цей термін «the rule of law» увійшов до міжнародних документів універсального і регіонального рівнів, виникла потреба у його методологічному та концептуальному дослідженні, завдяки якому можна було б насамперед охопити особливості як різних систем права, так і різних політичних систем, а у підсумку – отримати узгоджене його розуміння.

Принцип верховенства права як основоположний принцип права України є результатом втілення в національну систему права позитивного досвіду європейських країн, міжнародних стандартів, що відбулося у результаті процесу переходу від тоталітаризму до демократії, це дало змогу країнам Східної і Центральної Європи перейти до демократичного шляху розвитку [11, с. 25].

Прихильники широкого розуміння сфери верховенства права Н. Камінська [13], А. Матевосян [14] та М. Братасюк [15] в своїх наукових працях принцип верховенства права розглядають як принцип, що має бути скерований саме на особу; достовірно має бути забезпечений таким порядком, відповідно до якого ніхто не може бути примушений робити те, що не є передбачено чинним законодавством держави; втілює місце і роль права в державі та суспільстві; означає співвідношення права й держави; співвідношення права й політики; співвідношення права й економіки; співвідношення права й моралі; співвідношення права та звичаїв.

О. Петришин [16, с. 24–25] звертає увагу на те, що принцип верховенства права доцільно розглядати в широкому значенні – як принцип правової організації державної влади в суспільстві, так би мовити, у сенсі «верховенства права над державою» та у вузькому розумінні, а саме

у контексті співвідношення однорідних правових категорій – права і закону в системі регулювання суспільних відносин, їх ролі та місця в забезпеченні правопорядку, тобто у сенсі «верховенства права над законом». Такий більш спеціальний підхід до розуміння принципу верховенства права дає змогу розглядати питання панування права в суспільних відносинах і більш загальні проблеми організації державної влади як відносно самостійні, сконцентрувати увагу правознавців, на власне правовій складовій як першої так і другої проблематики, зокрема ролі судових органів як остаточного арбітра з правових питань, насамперед, щодо захисту прав та свобод людини і громадянина [10, с. 325].

Однак аналіз накопиченого наукового знання дозволяє виявити найбільш значущі підходи до пізнання верховенства права, зокрема, інтегративного та поелементного.

Інтегративний підхід до інтерпретації верховенства права характеризується намаганням дослідити назване явище через поєднання значень «право і верховенство» [11, с. 25]. Професор П. Рабінович, класифікуючи сучасні вітчизняні концепції права, побудовані на цих засадах, відповідно до домінуючої типології праворозуміння, поділяє їх на такі чотири групи: природно-правові концепції; легістсько-позитивістські концепції; соціологічно-позитивістські концепції; комплексні (змішані) концепції [5, с. 164–165].

В свою чергу, сутність поелементного підходу полягає з одного боку, в запереченні можливості дати визначення загального поняття верховенства права; з іншого – в розкритті змісту верховенства права лише через вивчення його складових [11, с. 27]. Основоположник поелементного підходу А. Дайсі [17] до складових принципу верховенства права відносить: відсутність державного свавілля; підпорядкування кожного звичайному закону, що застосовується звичайними судами; загальні норми

конституційного права як наслідок загального права держави; принципи *nullum crimen sine lege* та *nulla poena sine lege*; принцип рівності всіх перед законом; принцип законності; принцип поділу влади; принцип народного суверенітету; принцип демократії; принцип основоположних прав і свобод людини; принцип юридичної визначеності тощо.

Досліджуючи складові елементи верховенства права, в своїх наукових працях Б. Таманага [18] та Г. Рибікова [11] виділяють «формальну» та «матеріальну» концепції. До «формальної» концепції належать: правління на основі закону, як головного інструменту діяльності уряду; формальну законність, що характеризується загальністю, передбачуваністю, зрозумілістю та чіткістю; об'єднання демократії та законності, що полягає у обов'язковості легітимації закону за допомогою демократичної процедури його ухвалення.

В той же час, до складових верховенства права в межах «матеріальної» концепції відносять: індивідуальні права, які розглядаються як дар від Бога чи пов'язані зі статусом людських істот та членів моральної спільноти незалежно від будь-яких положень конституцій чи законів; гідність людини як центральний елемент усіх інших прав людини, проголошений керівним принципом діяльності держави; право на соціальне забезпечення на основі ідей реальної рівності, подолання бідності, гарантування гідних умов життя, соціального захисту, які впливають із концепції держави загального добробуту.

Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні норми, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї тощо, які загальноприйняті у суспільстві та зумовлені його історично досягнутим культурним рівнем розвитку. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості; ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав

для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи [11, с. 26].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, варто зазначити, що в сучасній юридичній науці дослідження теоретико-правових основ принципу верховенства права залишається вагомим та актуальним на теперішній час. Проаналізувавши значну кількість юридичної літератури, слід зазначити, що немає єдиного визначення щодо поняття, сутності та змісту принципу верховенства права. Однак, можемо констатувати, що принцип верховенства права є своєрідним засобом унеможливлення свавільного та антидемократичного правління; виявом природного права; засобом організації належної правової системи; гарантує доступ до правосуддя і т. д. Проте, проведений аналіз накопиченого наукового знання, дозволяє виявити найбільш значущі підходи до з'ясування його сутності, зокрема, інтегративний – характеризується намаганням дослідити назване явище через поєднання значень «право і верховенство» та поелементний – здебільшого полягає в розкритті змісту верховенства права лише через вивчення його складових.

Отже, підсумовуючи, можна стверджувати, що верховенство права відображає пріоритет прав людини у суспільстві; пов'язується з морально-правовими цінностями як справедливість, свобода, добро та гуманізм; передбачає законність, засновану на визнанні та беззастережному прийнятті найвищої цінності людини, її убезпечення від свавілля державної влади.

Література

1. Горобець К. Верховенство права як ціннісно-нормативний феномен. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 207–213.

2. Вовк Д. О., Бойчук Д. С. Верховенство права і толерантність: навч. посіб. Київ, 2018. 172 с.
3. Dworkin R. M. A Matter of Principle. Cambridge: Harvard University Press, 1985. 448 p.
4. Шевчук С. Доктрина верховенства права та конституціоналізму: історична генеза співвідношення. *Право України*. 2010. № 3. С. 45–61.
5. Рабінович П. Верховенство права: доктринальні інтерпретації в Україні. *Право України*. 2013. № 9. С. 162–175.
6. Козюбра М. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. *Наукові записки*. 2007. Т. 64. С. 3–9.
7. Козюбра М. Верховенство права: українські реалії та перспективи. *Право України*. 2010. № 3. С. 6–18.
8. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28.06.1996 із змінами. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Статут Ради Європи. Лондон, 5 травня 1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text
10. Кельман М. С., Котуха О. С., Коваль І. М. Загальна теорія держави та права: підруч. / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора М. С. Кельмана. Тернопіль, 2018. 804 с.
11. Рибікова Г. В., Макеева О. М. До питання про гносеологічний аспект верховенства права. *Юридичний вісник*. 2022. № 3 (64). С. 23–29.
12. Шарая А. А. Верховенство права як базовий принцип адміністративно-процедурного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 42. Т. 2. С. 29–34.
13. Камінська Н. В. Верховенство права як визначальна конституційна засада вирішення виборчих спорів (методологічні підходи).

Філософські та методологічні проблеми права. 2020. № 2 (20). С. 15–22.

14. Матевосян А. А. Поняття принципу верховенства права на доктринальному рівні. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. № 4(10). С. 10–15.
15. Братасюк М. Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2020. № 1. С. 14–20.
16. Петришин О. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин. *Право України.* 2010. № 3. С. 24–35.
17. Dicey A. V. *Introduction to the Study of the Law of the Constitution.* 1885. 658 p.
18. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / пер. з англ. А. Іщенко. Київ: вид. дім «Києво-Могилян. Акад.», 2007. 208 с.

References

1. Horobets K. Verkhovenstvo prava yak tsinnisno-normatyvnyi fenomen. *Filosofiiia prava i zahalna teoriia prava.* 2013. № 2. S. 207–213.
2. Vovk D. O., Boichuk D. S. Verkhovenstvo prava i tolerantnist: navch. posib. Kyiv, 2018. 172 s.
3. Dworkin R. M. *A Matter of Principle.* Cambridge: Harvard University Press, 1985. 448 p.
4. Shevchuk S. Doktryna verkhovenstva prava ta konstytutsionalizmu: istorychna geneza spivvidnoshennia. *Pravo Ukrainy.* 2010. № 3. S. 45–61.
5. Rabinovych P. Verkhovenstvo prava yak sotsialno-pryrodnyi fenomen (kontury idealu). *Pravo Ukrainy.* 2010. № 3. S. 19–23.
6. Koziubra M. Pryntsypy verkhovenstva prava i pravovoi derzhavy: yednist osnovnykh vymoh. *Naukovi zapysky.* 2007. T. 64. S. 3–9.

7. Koziubra M. Verkhovenstvo prava: ukraïnski realii ta perspektyvy. *Pravo Ukrainy*. 2010. № 3. S. 6–18.
8. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na p'iatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 28.06.1996 iz zminamy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Statut Rady Yevropy. London, 5 travnia 1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text
10. Kelman M. S., Kotukha O. S., Koval I. M. Zahalna teoriia derzhavy ta prava: pidruch. / za zah. red. doktora yurydychnykh nauk, profesora M. S. Kelmana. Ternopil, 2018. 804 s.
11. Rybikova H. V., Makeieva O. M. Do pytannia pro hnoseolohichniy aspekt verkhovenstva prava. *Yurydychnyi visnyk*. 2022. № 3 (64). S. 23–29.
12. Sharaia A. A. Verkhovenstvo prava yak bazovyi pryntsyp administratyvno-protsedurnoho prava. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. 2019. № 42. T. 2. S. 29–34.
13. Kaminska N. V. Verkhovenstvo prava yak vyznachalna konstytutsiina zasada vyrishennia vyborchykh sporiv (metodolohichni pidkhody). *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. 2020. № 2 (20). S. 15–22.
14. Matevosian A. A. Poniattia pryntsypu verkhovenstva prava na doktrynalnomu rivni. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. № 4 (10). S. 10–15.
15. Bratasiuk M. H. Filosofiia zakhystu prav liudyny z pozytsii suchasnoho pravovoho myslennia. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. 2020. № 1. S. 14–20.
16. Petryshyn O. Verkhovenstvo prava v systemi pravovoho rehuliuвання suspilnykh vidnosyn. *Pravo Ukrainy*. 2010. № 3. S. 24–35.
17. Dicey A. V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. 1885. 658 r.

18. Tamanaha B. Verkhovenstvo prava: istoriia, polityka, teoriia / per. z anhl. A. Ishchenka. Kyiv: vyd. dim «Kyievo-Mohylian. Akad.», 2007. 208 s.